

ВІДГУК

офіційного опонента,
доктора філологічних наук, професора
Калашникової Ольги Леонідівни
на дисертацію

ЧУБ ВІКТОРІЇ ПАВЛІВНИ

«ПОЕТИКА РОМАННОЇ ПРОЗИ АНТУАНА ВОЛОДІНА»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.01.04 – література зарубіжних країн

Об'єктом дослідження в дисертації В. П. Чуб є один з найдивніших, найзагадковіших письменників сучасної Франції, місце якого у сьогоднішньому літературному процесі досить важко однозначно визначити. Франція, яка у буремному ХХ столітті подарувала світовій літературі безліч художніх напрямів та шкіл, яка заявила про «nouveau roman» («новий роман»), «réalisme sans rivages» («реалізм без берегів»), потім про різноманітні постмодерні «ізми», на межі двох тисячоліть дає феномен Антуана Володіна, у творчості якого все є містифікацією, шаманством, експериментом, химерною вигадкою і водночас – яскравою розповіддю про людство, яке пройшло крізь сповнене нещастями ХХ століття, той кромешний світ, що «послугує культурним посиленням романної будови». Сам письменник неодноразово наполягав на тому, що відчуває себе чужаком у будь-якій літературній групі, що до початку 1990-х років, коли вже було опубліковано декілька творів, його знання про сучасну французьку літературу дорівнювали нулю: «Щодо теоретичних дебатів с приводу літератури, що бентежили середовище французької критики і відчутно зачепили нові генерації французьких письменників протягом останніх тридцяти років, я і не думав у них встрягати, не збирався виготовляти тексти, позначені впливом тої чи іншої школи... Для мене це був якийсь Марс». Насправді ж Антуан Володін сприймається як марсіанин, зрозуміти мову та світогляд якого під силу не кожному. Спроба не лише осягнути творчість письменника, а й позначити певні реперні точки його поетики, зроблена у дисертації В. П. Чуб, заслуговує на увагу і зацікавлений професійний аналіз, тим більше, що навіть у себе на батьківщині творчість Володіна привернула увагу «університетської критики» лише у 2000-ні рр., а українською письменник не перекладався і фактично не ставав об'єктом наукового вивчення вітчизняних філологів. Це зумовило актуальність, наукову новизну дисертації, що вимагала розробки особливого дослідницького інструментарію, позначило професійні амбіції і сміливість авторки цього наукового дослідження.

Актуальність дисертації обумовлена і прагненням В. П. Чуб долучитися до сучасних теоретичних дискусій про сутність таких категорій,

як *постекзотизм*, *метажанр*, *метаутопія*, *дискурс* тощо, а досліджуваний маловідомий і складний художній матеріал, яким є романи Антуана Володіна, дозволяє розширити межі теоретичних дискусій і уточнити наші уявлення про сучасну картину літературного розвитку не лише Франції, а й того мультикультурного та транскультурного, постекзотичного (за словом Володіна) світу, в якому формується творчість французького письменника. Уведення до літературознавчого українського простору такої неоднозначної постаті, як Антуан Володін, його невідомого українському читачеві роману «Terminus radieux» (2014), виявлення типологічних перегуків творчості сучасного французького письменника з радянськими утопіями та антиутопіями, цілісне вивчення постмодерністської метаутопії як жанрово-дискурсивної форми романів формують очевидну наукову новизну дослідження В. П. Чуб.

Широкий літературний контекст, що включає не лише володінську прозу, а й радянський та пострадянський літературний матеріал (Є. Замятін, А. Платонов, Б. Пільняк, В. Шаламов, В. Пелевін) і позначає важливий для осмислення транскультурної парадигми Володіна компаративний аспект, дозволяє виокремити ознаки «постекзотичного» наративу та постмодерністської метаутопії.

Дисертацію В. П. Чуб вирізняє теоретична оснащеність, відчутна не лише у Розділах 1-2, присвячених аналізу стану вивчення творчості А. Володіна та дослідженню категорій *метаутопії* та *постекзотизму*, а й в аналітичних Розділах 3, 4. Окремо треба відзначити вишуканий стиль наукової оповіді у дисертації.

Аналіз науково-критичного осмислення творчості А. Володіна у Розділі I закономірно розпочато з літературного проекту самого письменника, який, наслідуючи принципи творців «нового роману», не лише вводить до сучасного літературознавчого тезаурусу нову дефініцію «постекзотизм», а й формулює основні теоретичні постулати нового художнього явища, презентує свої романи як реалізацію цього авторського проекту. Уважне вивчення стану наукового дослідження творчості Володіна у вітчизняному та зарубіжному літературознавстві, здійснене у підрозділі 1.2, дозволяє В.П.Чуб виявити лакуни на карті сучасного володінознавства і обґрунтувати фокусацію свого дослідження на проблемах жанрово-дискурсивної домінанти прози А. Володіна, специфіки рецепції і оновлення традиції російської літератури радянського й пострадянського періоду, на саморефлексивності прози й особливостях метатекстуальної стратегії, художніх функціях деестетичних образів, поетиці часопростору як віртуального конструкту.

Цей модус цілеспрямованого опанування різновекторних, часто кардинально протилежних за підходами і висновками наукових досліджень зберігається і у Розділі II, де авторка дисертації виявляє дискусійні складові теоретичної рефлексії про художню парадигму французької постмодерністської літератури на межі ХХ-ХХІ ст. У контексті дискусій про «чужість» Володіна важливо, що підр. 2.2 висвітлює контекстуальну залежність письменника від сучасного йому літературного процесу, зв'язок с традиціями, що дозволяє В. П. Чуб позначити декларовану письменником власну маргінальність й опозиційність сучасному літературному процесу як літературну гру і трактувати романи А. Володіна як феномен французького постмодерністського дискурсу кінця ХХ-початку ХХІ ст. на етапі його оновлення. Аналіз концепцій художніх маніфестацій сучасного утопічного модусу (утопія/еутопія/антиутопія/дистопія та ін.), здійснений в окремому підрозділі, доводить правомірність вибору авторки дисертації на користь дефініції «метаутопія», яка за думкою В. П. Чуб, є певним «інтегральним» жанровим конструктом, «зручним поняттям (і терміном) для конкретизації гібридної форми сучасних постмодерністських романів, що належать до утопічного модусу». Цей ґрунтовний аналіз сучасних літературознавчих студій стає міцною базою власних цікавих спостережень авторки дисертації за поетикою триптиху А. Володіна, що є об'єктом дослідження в роботі.

Чітка структура дисертації, підпорядкована не лише жанровій традиції подібних робіт – від історії та теорії досліджуваного явища до його аналізу, а вибудовуванню послідовної власної концепції своєрідності поетики автора «Дондога» як поетики метаутопії, що зумовлює сюжетно-композиційні особливості, нарративні стратегії, мотивний репертуар і часопростір романної прози письменника, аналізу яких і присвячені Розділи III та IV. Враховуючи сучасні зарубіжні концепції поетикальних характеристик творів А. Володіна, В.П.Чуб виділяє етапи динаміки жанрово-дискурсивної природи романів письменника від фантастичного до утопічного модусу; аналізує фантастичний (оніричний) / історичний / політичний дискурси як інструмент репрезентації альтернативної історії; виявляє своєрідну взаємодію дискурсів утопії / антиутопії / дистонії і доводить, що поєднання різнодискурсивних елементів, ознак фікціонального і реального в хронотопі, деестетизація художнього світу, деперсоналізація нарративної інстанції, метапрозаїчність, інтертекстуальні зв'язки із літературними феноменами різних епох і національних культур, пародіювання жанрового канону характеризують романи Володіна як метаутопії. Враховуючи та активно цитуючи дослідження поетики радянської та пострадянської утопії, авторка у підр. 3.3 дисертації визначає форми і характер рецепції цього іноземного коду у

метаутопіях Володіна, підкреслюючи спорідненість письменницьких стратегій французького та російських авторів. Найбільш самостійним є підрозділ 3.3.3, що містить аналіз типологічних збігів поетики Володіна і В.Пелевіна.

Дослідження ризоматичної сюжетно-композиційної структури «Малих ангелів», «Дондогу», «Бардо or not Бардо»; особливого наративного інструментарію, що, як показано в роботі, стає способом драматизації відносин у тріаді автор/текст/читач і нівелювання межі між художнім світом і реальним, породжує тотальний ефект невизначеності, химерності й актуалізує метафізичну проблематику постмодерністської метаутопії; аналіз мотивів деестетичного, динаміки ольфакторних образів, бестіарної образності і хронотопу у системі мортальної топіки романів Володіна, професійно здійснений у Розділі IV, увінчує вивчення поетикальної системи трьох романів А. Володіна як постмодерністських метаутопій.

Висновки добре структуровані і містять логічну, цілісну концепцію поетики Володіна, романи якого оновлюють літературний контекст межі ХХ–ХХІ ст., збагачуючи поетологічний інструментарій та художні смисли, реалізовані у формі метаутопії. Робота демонструє високий рівень кваліфікації автора, його безперечні професійні таланти і досвід. Дисертація В. П. Чуб позначає безліч нових ракурсів подальшого дослідження творчості Володіна, і в цьому теж її теоретичне і практичне значення, що не є умовним або ритуальним висновком, бо дійсно підготовлено читанням цієї цікавої роботи.

Але дискусійність багатьох категорій, як і постекзотичного проекту Володіна, що став об'єктом зацікавленого аналізу в роботі, не може не викликати певних запитань, зауважень, роздумів та побажань.

- Аналіз широкого діапазону концепцій *постмодернізму* та *постекзотизму* у сучасному літературознавстві, професійно здійснений у теоретичних розділах роботи, викликає бажання уточнити детермінаційні орієнтири самої авторки дисертації щодо трактування цих дискусійних понять. Потребує уточнення використання дефініцій *жанр* та *дискурс* як синонімічних: так, наскільки точним є визначення «ознаки різних жанрів/дискурсів»? Іноді практично ототожнюються *мотив* і *образ* (мотиви деестетичного представлено ольфакторними образами, а колористичні мотиви – образами чорноти і сірості, або стверджується, що «особливе місце в романах А. Володіна займають бестіарні образи, зокрема мотив перевертництва, втрати людської подоби» (с. 202).

- Окреслюючи стан вітчизняного володінознавства, що лише народжується, доцільно було б визначити і жанр українських наукових розвідок, що зумовлює характер і значення отриманих результатів, розуміючи добре відмінність хрестоматії для студентів із лаконічною довідкою про письменників (робота В. Фесенко 2015 р.) від ґрунтовних зарубіжних досліджень різних аспектів поетики Володіна.

- Сфокусованість на метаавтопічній природі творів письменника додає цілісності та аргументованості роботі, але містить і небезпеку упередженості, певної заданості, коли поза увагою дослідниці залишаються важливі складові поетикальної парадигми А. Володіна. Це певною мірою обумовлене захопленістю авторки дисертації зарубіжними концепціями і впливає на відбір для власного аналізу тих поетикальних характеристик, що стали об'єктом вивчення зарубіжних дослідників: дискурсивно-жанрова природа, інтертекстуальність, сюжетно-композиційна структура романів, наративні стратегії письменника, мотивний репертуар, особливості хронотопу. Відомо, що, наслідуючи принципи творців «нового роману», які самі прописали власну теоретичну програму краще за будь-яких теоретиків літератури, Антуан Володін детально розглядає і розшифровує свої поетикальні обрії. Так, в есеї «Écrire en français une littérature étrangère» письменник позначає «дорожню карту» для дослідника його поетики. Система володінських координат включає: Мову, Чужорідну пам'ять, Імена, Місця, Час, Індивідуальне та Колективне несвідоме. Симптоматично, що письменник починає опис і характеристику власної картини світу саме з Мови (LA LANGUE), яку визначає як транснаціональну (transnationale), транскультурну, що «має відбиток УСІХ культур світу». Письменник вдається до «l'écriture babelienne» (вавилонського письма) – мови «золотого віку» людства, що зникла разом з Вавилонською вежею. Ця мова народжує транскультурну картину світу, що створює Володін. У цьому світі Час – це трансчас – час трагічної історії людства, Простір – дивний міжпростір (віртуально-фантастично-гіперреалістичний і оніричний водночас), а люди мають інтеркультурні, «культурно-гібридні» Імена, що ніяк не прикріплюють їх до певної національності, мови, культури, часу. Треба зазначити, що аналіз трансмови Володіна, твори якого написані «іноземною для реального світу» мовою, що народжує L'UNIVERS ÉTRANGER – іноземний, дивний, чужорідний універсум, це дійсно досить складне завдання, до розв'язання якого майже не долучаються навіть співвітчизники письменника, де дослідження цього плану можна порахувати по пальцях (Домінік Суле, Паскаль Жібур та ін.). Такий аналіз мови всього світу, «мови перекладу» («langue de traduction») вимагає від дослідника неабияких філологічних знань

та інтуїції. Можливо, саме складність проблеми зупиняла авторку дисертації від аналізу мови не у лінгвістичному вимірі, а в поетикальному, в аспекті образотворчої природи мови, але без спеціального підрозділу, сфокусованого на базовій для поетики Володіна категорії, навряд чи правильно залишати дисертацію, центральною метою якої є вивчення природи поетики письменника.

- Окремої уваги заслуговували і незвичні імена героїв романів як важливі маркери того межового примарного світу, картину якого створює Володін.

- З цим зауваженням-побажанням пов'язане й зауваження щодо аналізу тексту творів на мові оригіналу. В. П. Чуб наводить французький текст у Додатку II, що цілком правомірно, але не завжди цитатія оригіналу обгрунтована чи обумовлена аналітичним завданням, натомість важливі «мовні» аргументи залишаються поза увагою дослідниці. Знаковим у цьому плані є ігнорування оригінальних назв творів у авторефераті і недостатня увага до поетики назв у тексті дисертації. Назва – ім'я роману, ключ до брами у художній світ творів Володіна. Скажімо, назва роману «Terminus radioux», перекладена авторкою дисертації як «Промениста безвихідь». У такому перекладі нівельовано природу особливої мови автора як «іноземної» «мови перекладу», транскультурної, адже слово *Terminus* має різне значення у різних мовах, що увійшли до «langue de traduction» А.Володіна: в англійській воно означає – *кінцева станція на вокзалі, кінець, вокзал*; у франц. – *і кінцева станція, і електрична клемма*, а в латині, звідки це слово потрапило і до англійської, і до французької, воно має значення – *межа, порубіжжя, пограниччя* – що позначає образ межового стану, найважливіший для фікціонального універсуму А. Володіна, де нівельовано межу між реальним і уявним, буттям і не-буттям. Так мова «de TOUTES les cultures du monde» («УСІХ культур світу»), якою пише письменник, дозволяє створити образ світу після кінця (але кінця із поїздом, вокзалом) і у той же час анонсує у назві роману образ трансгресивного простору, часу, психологічного стану героїв-фантомів, які є, але які й не є («*ni vivants, ni morts, ni chiens*») у примарному колхозі, якого немає на карті. Відтворення межового, трансгресивного стану, а не лише апокаліптичне світобачення передрікає читачеві оригінальна назва твору «Terminus radioux», яку варто було б прочитати по-володінські. Аналіз поетики назви роману на мові оригіналу значно презентативніший для доведення тези авторки дисертації: «У романі «Промениста безвихідь» на тлі вочевидь антиутопічного, негативного розвитку утопії присутній мотив пошуку можливості виживання, повернення утопії», аніж наведені у Додатку II цитати з

оригінального тексту роману, що не виконують головної функції подібного цитування: виявлення через мову багатозначності образів твору (с. 96 , 97.)

- Не до кінця мотивованим є об'єднання романів «Малі ангели», «Дондог», «Бардо or not Бардо» у трилогію. Подібно до творів володінського персонажу – доньки Солов'я Ханко Вогуліан, твори самого письменника можна «поєднати в єдиний нескінченний цикл». Чому у дисертації виокремлено саме ці три романи як трилогію? Зазначені на с.153 спільність проблематики, жанрово-дискурсивної структури, мотивіки, інтертексту, специфіки наративу як ознаки єдності трилогії характерні для поетики творів Володіна взагалі. І у останньому на сьогодні з виданих під псевдонімом А. Володін романі «Terminus radieux» «сконцентровано поетикальні доміанти, наявні в попередніх творах (зокрема, «Малі ангели», «Дондог», «Бардо or not Бардо»)), як справедливо зазначає сам автор дисертації.

Однак зауваження і побажання ніякою мірою не відмінюють позитивного враження від ґрунтовного дослідження В. П. Чуб як самостійного, позначеного новизною, такого, що суттєво розширяє обрії вітчизняного літературознавства, включаючи до дослідницького поля українських науковців і новий художній матеріал, і дискусійні актуальні теоретичні поняття. Дисертацію вирізняє аргументованість і цілісність концепції романної творчості А. Володіна як експерименту, що втілює поетикальні риси постмодерністської метаутопії. Основні результати дослідження оприлюднено в авторефераті та публікаціях. За змістом, обсягом та формою кандидатська дисертація В. П. Чуб відповідає спеціальності 10.01.04 – література зарубіжних країн та вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567 (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року, № 656), а її автор, Вікторія Павлівна Чуб, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.04 – література зарубіжних країн.

Доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарної підготовки
та митної ідентифікації культурних цінностей
Університету митної справи та фінансів

О. Л. Калашникова

Підпис доктора філологічних наук,
професора Калашникової О.Л. засвідчую:
Вчений секретар

Т. М. Брус

